

І. М. Щербакова, Л. Г. Мащенко

Сумський державний педагогічний університет
ім. А. С. Макаренка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБОВО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

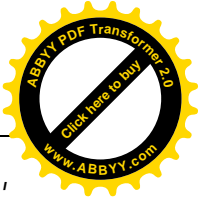
У статті розглянуто психолого-педагогічні технології розвитку духовності. Проаналізовано результати емпіричного дослідження потребово-ціннісного компонента духовної культури особистості. Визначено чинники розвитку компонентів духовності в учнів сільської та міської шкіл.

Ключові слова: особистість, духовність, духовні цінності, духовний саморозвиток, компоненти духовної культури, психологічні технології, педагогічні технології.

Постановка проблеми. Процес розвитку суспільних відносин в Україні, посилення ролі суб'єктів цих відносин зумовлює необхідність глибокого аналізу духовного розвитку молоді та пошуку сучасних технологій формування потребово-ціннісного компонента духовності. Духовне життя суспільства – це надзвичайно широке поняття, що включає багатогранні процеси та явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей; сукупність ідей, поглядів, почуттів та уявлень, їх становлення, поширення, перетворення суспільних відносин, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. Виходячи з цього, зазначимо, що людина як суб'єкт й об'єкт духовної культури у власних інтересах, цінностях, орієнтирах, потребах та вчинках відображає рівень духовної культури суспільства, в якому живе. Водночас засвоєння компонентів духовної культури розвиває у процесі онтогенезу людини її духовні потреби, а отже, формує інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси особистості, відображаючи її внутрішнє багатство, рівень духовної зрілості.

Мета статті – визначити рівень сформованості потребово-ціннісного компонента духовності в учнів загальноосвітніх середніх шкіл міста та села, з'ясувати ролі батьків у розвитку моральних цінностей дітей.

Аналіз актуальних досліджень. Існують різні підходи до визначення духовності. Поняття «духовність» має аксіологічний орієнтир, є поліаспектним за своєю змістовною характеристикою. На думку більшості вітчизняних психологів (І. Бех, А. Богуш, М. Боришевський, Є. Дмитрієва, Г. Дьяур), духовність є системою цінностей особистості та її детермінантів, навколо яких формується і розвивається людська сутність.

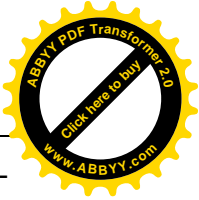
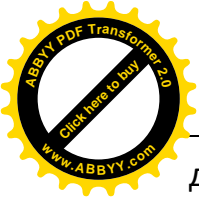

Виклад основного матеріалу. Уважаємо за потрібне відзначити, що визначення духовності є дискусійним, що зумовлює певні труднощі у дослідженні таких основних її компонентів, як: потребово-ціннісний (духовні потреби та духовні цінності); пізнавально-інтелектуальний (спостережливість, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення); вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляція); вчинково-діяльнісний (духовний саморозвиток, який виявляється у духовній діяльності та духовних вчинках); почуттєво-емоційний (здатність до переживання різноманітної гами почуттів та емоцій, а також духовних станів); гуманістичний (проявляється у ставленні людини до будь-якої форми життя як вищої цінності; повазі до внутрішнього світу іншої людини; втіленні у взаєминах з людьми найвищих духовних цінностей, а саме: добра, краси, любові; бережливому ставленні до довкілля); естетичний (прагнення до краси, гармонії, досконалості, що виявляється в потребі сприймати та створювати красу, естетичні почуття та естетичну діяльність). Зазначимо, що формування перерахованих компонентів духовності значною мірою детермінується освітньо-виховним впливом на особистість, а саме психологічними та педагогічними технологіями.

Серед педагогічних технологій необхідно виокремити такі методи формування свідомості особистості, як: бесіда, лекція, методи дискусійного характеру, переконання, навіювання, метод прикладу; методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки (привчання, тренування, педагогічна вимога, громадська думка, створення виховних ситуацій, метод прогнозування); методи стимулювання діяльності і поведінки (гра, змагання, заохочення, покарання); методи самовиховання (самопізнання, самостановлення, саморегуляція).

Серед психологічних технологій існує своєрідна їх змістовна класифікація відповідно до психологічних напрямів, а саме: психодіагностичний напрям (методи психологічного захисту від травм); біхевіористичний (метод впливу оточення на поведінку); когнітивний (метод корекції когнітивних правил особистості); гуманістичний (методи саморефлексії, саморозвитку, самореалізації, конгруентності) [5; 6; 7].

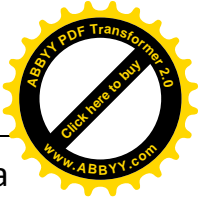
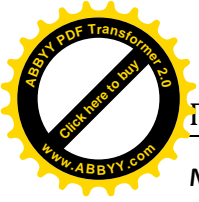
Намагаючись з'ясувати основні чинники формування потребово-ціннісного компонента духовності, ми провели експериментальне

дослідження з метою визначення чинників формування потребово-ціннісного компонента духовності у дітей загальноосвітньої середньої школи (на підставі порівняльного аналізу впливу соціокультурного середовища міста та села на формування духовної культури особистості). У процесі емпіричного дослідження ми намагалися з'ясувати змістовний аспект потребово-ціннісного компонента духовності учнів 9–11 класів загальноосвітньої школи № 1 (м. Суми) та Грунської загальноосвітньої школи I–III ступенів (с. Грунь, Охтирського району). В експерименті взяло участь 38 учнів міської школи, серед них 20 хлопчиків та 18 дівчаток, та 36 учнів сільської школи: 18 хлопчиків та 18 дівчаток. Загальна кількість респондентів – 74 чол. Середній вік – 14 років.

Для визначення потребово-ціннісного компонента духовності ми застосували: модифіковану методику дослідження ціннісних пріоритетів (Л. Столяренко), методика «Життєві цінності» (Н. Шевченко), питальник «Визначення ціннісних особливостей» (Шварц), анкету для батьків. Інтерпретація одержаних результатів дозволила зробити загальний висновок про те, що для учнів сільської школи ціннісні пріоритети визначаються домінуванням особистих переживань і почуттів, а також навчальної діяльності (57% опитуваних). При цьому необхідно звернути увагу на те, що учні міської школи оцінюють власні переживання як другорядні (47% опитуваних), залишаючи діяльність пріоритетною ціннісною орієнтацією. Отже, для учнів 9–11 класів (як міської, так і сільської школи) навчальна діяльність є найбільш важливою життєвою складовою, що пояснюється тим, що досліджувана вікова група цілеспрямована на оволодіння професійно важливими в майбутньому знаннями. Саме тому навчальна діяльність як домінуюча стає домінуючою ціннісною орієнтацією.

Виходячи з цього, ми впевнені в тому, що навчальна діяльність як чинник розвитку пізнавально-інтелектуального компонента духовності сприяє формуванню потребово-ціннісного компонента, що підтверджують результати, одержані за методикою Шварца, які засвідчують рівнозначну цінність для респондентів (незалежно від міського або сільського середовища) універсальних цінностей, цінностей безпеки, доброти і самостійності. Так, найбільшу особистісну цінність мають такі категорії нормативних ідеалів, як: рівність, мир, гармонійна єдність з природою,

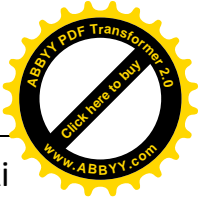
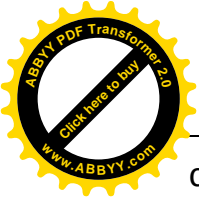

мудрість, культура, соціальна справедливість, толерантність та спрямованість на захист навколишнього середовища. Проте ми встановили, що соціокультурне середовище міста орієнтує особистість на більш прагматичні цінності: безпеку, досягнення, владу.

За результатами методики визначення життєвих цінностей (Н. Шевченко) можна зробити такий висновок: учні сільської школи на перше місце поставили здоров'я батьків (91%), власне здоров'я (75%) та успіх у житті (47%), а такі категорії життєвих цінностей, як мистецтво, культура, людина майбутнього, виїзд до іншої країни для проживання були проігноровані (0%). Отже, молодь сільської місцевості не вважає їх значущими життєвими цінностями. Проте учні міської школи пріоритетними обрали дещо протилежні життєві цінності, а саме: друзі (81%), власне здоров'я (75%), любов (66%); не залишили поза увагою такі цінності, як секс (31%), віра в Бога (19%). Натомість молодь села цим категоріям приділяє значно меншу увагу: секс (3%), віра в Бога (9%) і віддає перевагу таким цінностям як: Батьківщина (34%), діти (22%). Міська молодь, на жаль, не бачить себе ні патріотами Батьківщину (9%), ні майбутніми батьками (13%). Ми також установили, що для молоді міста майже нівельовані, не актуальні такі цінності, як: мистецтво, культура, людина майбутнього, подорож до інших країн, самоцінність життя, добробут у суспільстві (0%).

Необхідно звернути увагу, що між проігнорованими життєвими цінностями (спорт, культура, людина майбутнього) існує взаємозв'язок, оскільки інфраструктура як міста, так і села не здатна належним чином організувати дозвілля молоді. Саме тому як міська, так і сільська молодь оцінили особистісну життєву цінність вищенаведених чинників як нульову. Разом з тим, якщо для міської молоді подорожі до інших країн не є ціннісною настановою (0%), то для сільської молоді (внаслідок обмеження їх мобільності) подорожі до інших країн самі по собі (як можливість розширення світогляду) мають ціннісну значущість (16%), хоча при цьому сільська молодь на ментальному рівні не орієнтована на виїзд до інших країн для проживання (0%), на протизвагу міській молоді (3%).

Спільним у поглядах на цінності ми виділили те, що як для сільської, так і для міської молоді особисте щастя, майбутня робота займають досить важливе місце (34%). Отже, отримані дані засвідчують низький рівень

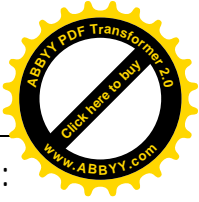
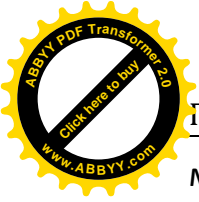

спрямованості сучасної молоді (як міської, так і сільської) на загальнолюдські цінності. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що духовний саморозвиток сучасної молоді є процесом низької свідомої саморегуляції поведінки і діяльності відповідно до власних духовних ціннісних орієнтацій. Проте викликає стурбованість той факт, що вчинково-діяльнісний компонент духовності (здійснення духовного саморозвитку) зумовлюється насамперед суто прагматичними особистісними цінностями. Саме тому потребово-ціннісний компонент духовності у структурі духовних надбань сучасної молоді не має універсального (розвиненого) характеру, адже представлений тільки внутрішньоособистісною мотивацією до задоволення суто прагматичних потреб.

Ураховуючи те, що духовні цінності не мають замикатися у внутрішньому світі людини, повинні бути психологічними засобами відкриття себе для світу, для інших людей, необхідно насамперед звернути увагу на змістовну збідненість потребово-ціннісного компонента духовності сучасної молоді, що само по собі є деструктивною тенденцією розвитку людини, адже обумовлює зниження її активності в суспільних справах, громадському житті, життєдіяльності в цілому.

Отже, вважаємо за потрібне зазначити, що в умовах сьогодення необхідно активізувати освітньо-виховний вплив на особистість у сучасних загальноосвітніх школах як сіл, так і міст, що, у свою чергу, сприятиме ціннісному збагаченню суб'єктів освітньої взаємодії, духовно пробуджуючи їх. Виходячи з того, що духовні цінності формуються під впливом суспільства в цілому, зокрема найближчого соціального оточення, ми звернули увагу на роль виховання, а саме роль батьків у духовному розвитку людини. В експерименті взяло участь 37 батьків сільської молоді: із них 28 жінок (вік 32–45 років) та 9 чоловіків (38–49 років). Серед батьків міської молоді (35 чол.) погодилося взяти участь в анкетуванні лише 23: із них жінок 18 (вік 33–41 років), чоловіків – 5 (38–64 років).

Ми запропонували батькам відповісти на такі питання: вік, стать, освіта, визначити найважливішу та менш важливу цінність людини, відповісти на запитання: «Хто у сім'ї впливає на духовний розвиток дитини». Отримані дані засвідчують, що у відсотковому відношенні кількість батьків, які мають більш високий рівень освіти, вища в місті (13% жінки, 3% чоловіки). Проте, незважаючи на нижчий рівень освіти батьків із сільської

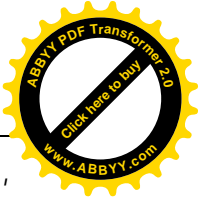

місцевості, вони вважають пріоритетними такі цінності: 11% чоловіків – честь, працелюбність, корисність, доброта; 33% – чесність і 22% – сім'я; жінки: 25% – чесність, 11% – доброта, сім'я, здоров'я, порядність; 7% – людяність, 4% – повага, розуміння, любов, совість, відповідальність. Однак батьки із міста обрали такі цінності: 20% чоловіків – чесність, порядність, життя, доброта, толерантність; жінки: 22% – порядність, сім'я, 11% – чесність, доброта, самовдосконалення, 6% – відповідальність, доброзичливість, цілеспрямованість, здоров'я, старанність, душевність. Отже, батьки досліджуваних дітей (як села, так і міста) незважаючи на рівень освіти, добробуту, соціальної захищеності, віддали перевагу таким цінностям, як: чесність, доброта, сім'я. У процесі обробки даних ми звернули увагу на той факт, що батьки (чоловіки) з сільської місцевості значно більше впливають на духовний розвиток дитини, ніж матері (44%). Натомість батьки із міста вважають, що обидва (мати і батько) справляють однаковий вплив на формування духовності у дитини (60%).

Висновки. Таким чином, своєчасне формування потребово-ціннісного компонента духовності є підґрунтям подальшого духовного зростання дитини, а саме формування таких компонентів духовності, як: пізнавально-інтелектуальний, вольовий, вчинково-діяльнісний, почуттєво-емоційний, гуманістичний та естетичний. Серед чинників, що впливають на розвиток потребово-ціннісного компонента духовності, найбільше значення мають батьки, рівень розвитку самосвідомості дитини, її здатність до саморефлексії, до самоконтролю. Уважаємо, що в умовах сьогодення освіта як чинник гармонійного духовного розвитку особистості повинна сприяти становленню особистості громадянина, який у своїй діяльності керується духовними цінностями як особистого духовного саморозвитку, так і культурно-історичного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : [у 3-х книгах] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003.
2. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання / А. М. Богуш. // Виховання і культура. – 2001. – № 1, (липень–серпень). – С. 5–8.
3. Дьяур Г. Духовні цінності, як характерні індикатори особистості / Г. Дьяур // Рідна школа. – 2006. – № 10. – С. 24–26.
4. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 196 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / [За заг. ред. проф. А. Й. Капської]. – К., 2000. – 372 с.

6. Тюття Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с.
7. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 464 с.
8. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку / Ж. Юзвак. // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 139–151.
9. Юзвак Ю. Духовність: погляд психолога / Ю. Юзвак // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 5–7.

РЕЗЮМЕ

И. Н. Щербакова, Л. Г. Мащенко. Психолого-педагогические технологии формирования потребностно-ценностного компонента духовной культуры личности.

В статье рассмотрены психолого-педагогические технологии развития духовности. Проанализированы результаты эмпирического исследования потребностно-ценностного компонента духовной культуры личности. Определены факторы развития компонентов духовности у учащихся сельской и городской школ.

Ключевые слова: личность, духовность, духовные ценности, духовное саморазвитие, компоненты духовной культуры, психологические технологии, педагогические технологии.

SUMMARY

M. Scherbakova, L. Maschenko. Psycho-educational needs of technology-valuable components of spiritual culture of the individual.

This article examines psychological and pedagogical techniques of spirituality. The results of empirical research needs, a valuable component of spirituality. The factors of the components of spirituality in students from the rural and urban schools.

Key words: identity, spirituality, spiritual development, the components of spirituality, values.